

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2022, 22(2): 648 – 663, doi: 10.11616/asbi.1095202

Sağlık Turizmi ve Hibe Destekleri: Türkiye’de Kalkınma Ajansları

Health Tourism and Grant Supports: Development Agencies in Turkey

Mehmet Beşir Demirbaş¹ ID, Betül Akalın² ID

Geliş Tarihi (Received): 29.03.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 05.07.2022

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2022

Öz: Sağlık turizminin son yıllarda daha popüler hale gelmesinin sebebi kolay seyahat imkanları, teknolojik gelişmeler ve sağlık hizmetlerinde yaşanan yeniliklerdir. Bu durum ülkelerin sağlık turizmine yönelik ulusal çapta stratejiler geliştirilmesini zorunlu hale getirmiştir. Türkiye 2023 yılı turizm stratejisi eylem planlarında sağlık turizmine özel önem verilmiş ve bu alanda çalışmaların yapılacağı bildirilmiştir. Bu kapsamda Kalkınma Ajanslarına ait 2015 ve 2022 yılları arasında açılan sağlık turizmi konulu hibe duyuruları sistematik derleme yöntemi ile incelenmiştir. Çalışma ile Türkiye’de sağlık turizmi, kalkınma ajanslarının görev ve yetkileri ile kalkınma ajanslarının sağlık turizmine yönelik açtıkları hibe çağrılarını tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucuna göre, Türkiye’de Kalkınma Ajansları sağlık turizmini desteklemek amacıyla 2015 yılından itibaren 7 yılda 196 Milyon TL destek sağlamışlardır. Bu desteklerin gelecekte artarak devam edeceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık turizmi, Medikal turizm, Kalkınma ajansı, Teşvik

&

Abstract: The reason why health tourism has become more popular in recent years is the ease of travel, technological developments and innovations in health services. This situation has made it necessary for countries to develop national strategies for health tourism. In the action plans for the Tourism Strategy of Turkey 2023, special importance is given to health tourism and it has been stated that studies will be conducted in this field. In this context, the health tourism funding announcements opened by the development agencies between 2015 and 2022 were studied through a systematic compilation method. The study attempted to identify health tourism in Turkey, the tasks and powers of the development agencies, and the development agencies' health tourism funding announcements. According to the results of the study, development agencies in Turkey have allocated 196 million TL to support health tourism in 7 years since 2015. It is expected that this support will be continued more in the future.

Keywords: Health tourism, Medical tourism, Development agency, Incentive

Atıf/Cite as: Demirbaş, M. B., Akalın, B. (2022). Sağlık Turizmi ve Hibe Destekleri: Türkiye’de Kalkınma Ajansları. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 648 - 663. doi: 10.11616/asbi.1095202

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Mehmet Beşir Demirbaş, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, mehmet_besir94@hotmail.com. (Sorumlu yazar).

² Dr. Öğr. Üyesi, Betül Akalın, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, betul.akalin@sbu.edu.tr.

1. Giriş

1980’li yıllardan itibaren Türkiye ve Dünyada başlayan küreselleşme hareketliliği ile beraber geleneksel kalkınma modellerinin güvenilirliği sorgulanmış ve bölgesel kalkınma yaklaşımları ortaya çıkmıştır. Geleneksel hale gelen, aşağı yönlü kalkınma yaklaşımlarının başarısız olması, ekonomik kalkınmayı sağlamak için yenilikçi yukarı yönlü kalkınma politikaları ve stratejilerinin belirlenip uygulanmasına sebep olmuştur. Bu kapsamda uluslararası kuruluşlar bölgesel ekonomik kalkınma yaklaşımları çerçevesinde birçok strateji ve önlem geliştirmiştir. Türkiye de dahil birçok ülke dengeli bir ekonomik kalkınma sağlayamamakta ve bölgesel dengesizlikler nedeniyle sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır (Pehlivan, 2013: 413). Sonuç olarak, sanayileşme faaliyetleri veya diğer sosyo-kültürel ve ekonomik faktörler, bölgeler arası ve ülkeler arası bazı dengesizliklere yol açmış, bu dengesizliklerin nasıl giderileceği konusunda tartışmalara yol açmıştır. Bölgesel eşitsizliğin giderilmesinde sadece ulusal kaynakları kullanmak yerine yerel kaynakları kullanma fikri ortaya çıkmıştır (Toktas, Sevinç, ve Bozkurt, 2013: 680).

Bölgesel Kalkınma Ajansları (BKA), yerel kaynakların ve yeteneklerin yanı sıra yerel ihtiyaçların daha gerçekçi bir şekilde belirlenmesinde kilit bir rol oynamaktadır. Bölgesel kalkınmanın itici gücü olan Bölgesel Kalkınma Ajansları, az gelişmiş bölgelerin gelişmesinde önemli bir rol oynamakta ve bölgeler düzeyinde kalkınma eşitsizliğinin giderilmesinde önemli bir politika aracı olarak değerlendirilmektedir (Pehlivan, 2013:414). Temel olarak bölgesel kalkınma ajans ve politikaları, bölgeler arası ekonomik faaliyetleri geliştirerek ve istihdam artışı sağlayarak bölgenin sosyo-ekonomik kalkınmasını desteklemek amacıyla oluşturulmuştur (Malecki ve Ramanath, 2002: 199).

Türkiye, 1960’lı yıllardan itibaren bölgesel eşitsizlikleri gidermek, ekonomik ve sosyal kalkınmayı sağlamak amacıyla ülkenin farklı bölgelerindeki potansiyeli artırmaya yönelik bölge planlarını “Beş Yıllık Kalkınma Planı ile uygulamaya koymuştur. Ülkemizin bölgesel kalkınmanın itici gücü olan ve yeni bölgesel yatırımları ve istihdamı teşvik eden kalkınma kurumları konusundaki ilk araştırmaları, Avrupa Birliğine (AB) uyum bağlamında 1990’larda başlamıştır. TÜİK, Avrupa Birliği ile uyum çalışmaları kapsamında “istatistiksel bölgesel birim sınıflandırması” konusunda araştırmalar yapmış ve kalkınma kurumları için gerekli çerçeveyi hazırlamıştır (Pehlivan, 2013: 414). Bu çerçeve kapsamında, “*Kalkınma Ajansları (KA) Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri hakkındaki 5449 Sayılı Kanun*” 25.01.2006 tarihinde kabul edilmiş ve Türkiye’de Düzey 2 seviyesinde 26 Kalkınma Ajansı kurularak faaliyete geçmiştir (Resmi Gazete, 2006).

Türkiye 2023 yılı turizm stratejisi eylem planlarında sağlık turizmine özel önem verilmiş ve bu alanda çalışmaların yapılacağı bildirilmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2013: 39). Bu kapsamda kalkınma ajansları 2015 yılından itibaren sağlık turizmi ve turistlerin sağlığı kapsamında buldukları bölgede medikal turizm, ileri yaş ve engelli turizmi, termal turizm gibi alternatif turizm çalışmalarını destekleyici hibe programları açıklamışlardır. Örneğin, İstanbul Kalkınma Ajansı (İSTKA), 2015 yılında İstanbul’da sağlık turizmi gelişimine katkı sağlaması amacıyla kâr amacı gütmeyen kurumlar ile işletmelere yönelik toplamda 35 Milyon TL’lik bir hibe desteği açıklamıştır. Proje ile sağlık turizmine yönelik faaliyet gösteren işletme ve kurumlara destek sağlanmıştır (İSTKA, 2015a: 9).

2013 yılında yayınlanan 2023 yılı Turizm Stratejisi Eylem Planı kapsamında 2015 yılından sonra sağlık turizmine daha fazla kaynak ayırmaları sebebiyle çalışmada 2015 yılı ve sonrası değerlendirmeye alınmıştır. Çalışma ile sağlık turizmi alanında verilen hibeler, Türkiye’de sağlık turizmi, kalkınma ajanslarının görev ve yetkileri ile kalkınma ajanslarının sağlık turizmine yönelik açtıkları hibe çağrılarını tespit edilmeye çalışılmıştır.

1. Türkiye’de Kalkınma Ajansları

Türkiye’de bölgeler arasında çeşitli farklılıklar ve dolayısıyla birtakım eşitsizlikler söz konusudur. Bu sebeple bölgeler arasında farklılıkları en aza indirmek ve bütüncül bir sistemle kalkınmayı sağlamak amacıyla Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) 1960 yılında kurulmuştur. DPT’nin kurulmasıyla birlikte

ulusal düzeyde 5 yıllık kalkınma planları oluşturulmuştur. DPT, Türkiye'nin bölgesel kalkınma politikalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında ön saflarda yer almaktadır (Toktas ve diğerleri, 2013: 679). Küreselleşme olgusunun yanı sıra AB ile uyum sürecinin bir parçası olarak tarihsel süreçte gerek idari yapılanma alanında gerekse yerel özerklik ve kalkınma politikası anlayışında değişiklikler olmuştur. Bu bağlamda Türkiye'de ilk olarak 2002 yılında Bakanlar Kurulu'nun kararı ile Avrupa İstatistiki sınıflandırmasına uygun olarak düzey 2 seviyesinde 26 istatistiki bölge kurulmuştur (Tablo 1), (Lagendijk, Kayasu ve Yasar, 2009: 383). Daha sonra Avrupa Birliği uyum süreci gereğince Kalkınma Ajanslarının kurulması için çalışmalar başlatılmış ve 2006 yılında Kalkınma Ajanslarının kurulduğuna dair resmi gazete ilanı yürürlüğe konmuştur (Resmi Gazete, 2006). İlk olarak Çukurova ve İzmir Kalkınma Ajansının kuruluşuyla başlayan sürecin (Engin, 2011: 73).

Tablo 1: İBBS Düzey 2 Bölgeleri ve Kalkınma Ajansları

Ajans Adı ve Kodu	Kapsadığı İl(ler)
İSTKA-TR10	İstanbul*
TRAKYAKA-TR21	Edirne, Kırklareli, Tekirdağ*
GMKA-TR22	Balıkesir*, Çanakkale
İZKA-TR31	İzmir*
GEKA-TR32	Denizli*, Muğla, Aydın
ZAFERKA-TR33	Afyonkarahisar, Kütahya*, Manisa, Uşak
BEBKA-TR41	Bilecik, Bursa*, Eskişehir
MARKA-TR42	Bolu, Düzce, Kocaeli*, Sakarya, Yalova
ANKARAKA-TR51	Ankara*
MEVKA-TR52	Karaman, Konya*
BAKA-TR61	Antalya, Burdur, Isparta*
CKA-TR62	Adana*, Mersin
DOĞAKA-TR63	Hatay*, Kahramanmaraş, Osmaniye
AHİKA-TR71	Aksaray, Kırıkkale*, Kırşehir, Niğde, Nevşehir
ORAN-TR72	Kayseri*, Sivas, Yozgat
BAKKA-TR81	Bartın, Karabük, Zonguldak*
KUZKA-TR82	Çankırı, Kastamonu*, Sinop
OKA-TR83	Amasya, Çorum, Samsun*, Tokat
DOKA-TR90	Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon*
KUDAKA-TRA1	Bayburt, Erzincan, Erzurum*

SERKA-TRA2	Ağrı*, Ardahan, Iğdır, Kars
FKA-TRB1	Bingöl, Elâzığ, Malatya*, Tunceli
DAKA-TRB2	Bitlis, Hakkâri, Muş, Van*
İKA-TRC1	Adıyaman, Gaziantep*, Kilis
KARACADAĞ-TRC2	Diyarbakır, Şanlıurfa*
DİKA-TRC3	Batman-Mardin*-Şırnak-Siirt
“*” Merkez ili ifade etmektedir.	

Kaynak: (Resmi Gazete, 2006).

“Kalkınma Ajansları Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri hakkındaki 5449 Sayılı Kanun” gereğince Kalkınma Ajanslarının görev ve amaçları da belirlenmiştir. Bu kapsamda Kalkınma Ajanslarının öncelikli görevleri; kamu, özel ve sivil toplum arasında bir köprü görevi görerek sektörler arası iş birliğini geliştirmek, etkili ve verimli kaynak kullanımını sağlamaktır. Bununla beraber ajansların bölgesel olarak bağlı oldukları illerin ulusal politikalar kapsamında gelişimini desteklemek, sürdürülebilirliği sağlamak, bölge içi ve dışı eşitsizlikleri minimum düzeye indirmek en önemli görev ve sorumluluklar olarak belirlenmiştir (Resmi Gazete, 2006). Kanunda belirtilen bu amaçlar incelendiğinde, bölgesel ve ulusal bir kalkınmanın ana hedef olduğu, sanayi, eğitim, turizm ve diğer birçok sektörün gelişimi için ajansların sorumlu oldukları sonucu çıkarılabilir.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (STB) ajansların koordinasyonundan sorumludur. Bu kapsamda STB (Cumhurbaşkanlığı, 2018);

- Bölgeler arasındaki ve bölgeler içindeki gelişmişlik farklarını azaltmak için önlemler uygulamak; Ajanslara proje planlama, programlama ve tasarımı ile uygulanmasının izlenmesi ve değerlendirilmesi konularında tavsiye ve rehberlik sağlar.
- Kurumların, kurumsal performansının ve uygulanan programların performansının ölçümüne yönelik usul ve esasları oluşturarak bunları değerlendirir veya değerlendirilmesini sağlar.
- Bölgesel kalkınma çerçevesinde yerel ve ulusal kaynaklı hibelerin Kalkınma Ajanslarına tahsisi ve kullanımına esaslarını belirler.
- Kalkınma ajansları arasında iş birliğinin yapılmasını sağlarken ortak projeleri de destekler.
- Ajansların daha etkin çalışmasını sağlayabilmek adına uluslararası ve yerel kurumlarla iş birliğine yönelik faaliyetleri destekler.
- Yıllık çalışma planları kapsamında ajans programlarını onaylar.

Kalkınma ajanslarının görev ve yetkileri ise şu şekildedir (Cumhurbaşkanlığı, 2018; Resmi Gazete, 2006);

- Bölge idarecilerinin çalışmalarının teknik olarak desteklenmesi.
- Yerel plan ve programlarının uygulanmasını sağlayan faaliyet ve projeleri desteklemek; bu çerçevede desteklenen faaliyet ve projelerin uygulanmasını izlemek ve değerlendirmek ayrıca kurum çalışan sayısının yeterli olmaması durumunda STB'nin onayı ile izlenme ve değerlendirmesini yaptırarak çıktılarını STB'na sunmak.
- Girişim sermaye fonlarına katılım sağlayarak, şirket ve girişimcilere destek sağlamak.
- Yerel kalkınma ile ilgili proje ve kapasite çalışmalarına katkı sağlamak.
- Kamu, özel ve sivil toplum arasında köprü vazifesi görerek iş birliği ortamı yaratmak.
- Ajansa sunulan iç ve dış kaynakların etkili bir şekilde kullanımını sağlamak.

- Bölge içi kaynakların tespiti ile ekonomik ve sosyal gelişmeyi hızlandırarak rekabeti arttırmaya yönelik araştırmalar yapmak ve teşvik etmek.
- Bölge içi yapılabilecek yatırım ve iş imkanlarının tespit edilerek ulusal ve uluslararası sahada tanıtımının yapılması.
- Küçük ve orta ölçekli işletmelerin, yönetim, üretim, tanıtım, finansman, işgücü eğitimi gibi alanlarda desteklenmesi.

Bu maddeler incelendiğinde Kalkınma Ajanslarının sektörel bazda bölge gelişimine yönelik ne kadar önemli bir rol üstlendiği görülmektedir. İşletmeler, girişimciler ve yerel yönetimlerin desteklendiği bir sistemde ajanslar belli dönemlerde proje hibe çağrılarını açmaktadır. Bu hibe programlarının amacı, bölgesel kalkınma, sanayi gelişimi, sektörel gelişme ve AR-GE çalışmalarının daha etkin yapılabilmesinin sağlanmasıdır.

Kalkınma Ajanslarına bağlı olarak 2014/29101 tarih ve sayılı yönetmelik ile Yatırım Destek Ofisleri (YDO) çalışma birimleri oluşturulmuştur. Bu kapsamda YDO'ların görev ve sorumlulukları şu şekildedir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2021: 42);

- Bağlı olunan ildeki iş ve yatırımlara yönelik analiz, rapor ve stratejiler planlamak/yaptırmak.
- İş ve yatırımlara yönelik envanter çalışmaları yapmak.
- Yatırımcıların bilgi alışverişini sağlamak ve yönlendirmek.
- Yatırımları izlemek.
- İlin yatırım ve iş fırsatlarının tanıtım, yatırımcı çekmek.
- Bilgilendirme ve raporlamalarla ilgilenmek.
- Yatırımcılar adına, izin, ruhsat başvuruları ile diğer idari işlerin yetkili merciler nezdinde tamamlanmasını ajans yönetimi yerine takip ve koordinasyonunu sağlamak.

2. Sağlık Turizmi ve Türkiye

Uluslararası seyahatlerin kolaylaşması, küreselleşme, teknolojinin gelişmesi ve yaşam kalitesi bilincinin artması, insanlara farklı deneyimler yaşama imkânı sunan, sürekli değişen turizm seçeneklerinin talebinde artış yaratmıştır. Bu tür turizm talebi sağlık turizmine olan ilgiyi önemli ölçüde artırmıştır. Bu dinamik sektöre katılmak isteyen ülkeler için sağlık turizmi daha önemli hale gelmiştir (Uygun, 2022: 806). Sağlık turizmi, bireylerin sağlıklarını iyileştirmek için yurt içi ve yurt dışı seyahatlerini ifade etmektedir. Öncelikli amacı bireylerin tedavi edilmesi ve sağlıklarının korunması olan her gezi sağlık turizmi kapsamında incelenir. Sağlık turizmi; medikal, termal, spa, sağlıklı yaşam ile yaşlı ve engelli turizmi gibi çeşitli turizm alanlarını içermektedir. Hindistan, Singapur, Tayvan ve Tayland, yüksek kaliteli hizmeti daha uygun fiyatlarla sundukları için dünyanın en hızlı büyüyen sağlık turizmi pazarlarına sahiptir. Asya dışında Brezilya, Türkiye ve Rusya sektörde önemli rakipler olarak ortaya çıkmıştır (Al-Talabani, Kilic, Oztüren ve Qasim, 2019: 2). International Medical Travel Journal (MTJ) verilerine göre, pazarın değeri 15 milyar ila 50 milyar dolar arasında değişmektedir (Wong ve Sa'aid Hazley, 2020: 27). Sağlık turizmi, sağlık kurumlarının sosyal profillerini geliştirdiği, yerel, ulusal ve uluslararası itibarını artırdığı için faydalıdır. Sadece belirli ülkelerdeki sağlık tesisleri değil, aynı zamanda sinemalar, restoranlar, spor kulüpleri ve diğer ilgili turizm kuruluşları gibi ticari faaliyetler de fayda sağlamaktadır. Medikal turistler için kaynak mevcudiyetinin ve erişilebilirliğinin geliştirilmesi, ev sahibi ülkelere fayda sağlamaktadır (Arellano, 2007: 195).

Coğrafi avantajlarının yanında birçok kültürel mirasa sahip Türkiye, turizm potansiyeli açısından önemli bir destinasyon olarak dikkat çekmektedir. Dört mevsimin yaşandığı bir coğrafyayı barındıran sınırları ile Türkiye, sadece yaz veya kış turizmi için değil 12 ay boyunca diğer birçok turizme ev sahipliği yapabilecek durumdadır (Akalın, 2020: 51; Demirbaş, 2020: 129). Bu yönleriyle Türkiye yabancı turistler için bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Bu kapsamda ülkeye gelen turistlerin sağlığı dışında direkt olarak sağlık hizmeti almak için de Türkiye'yi ziyaret eden birçok dünya vatandaşı mevcuttur (Pekşen, 2021: 204). Medical Tourism Index'i 2020 verilerine göre Türkiye aldığı 63.91'lik puanıyla 46 ülke arasında medikal turist çekme konusunda 30. sıradadır (MTI, 2020).

Tablo 2: MTI 2020 Medikal Turizm Sıralaması

Sıra	Ülke	Puan
1	Kanada	76.47
2	Singapur	76.43
3	Japonya	74.23
4	İspanya	72.93
5	Birleşmiş Milletler	71.93
....
30	Türkiye	63.91

Kaynak: (MTI, 2020).

Tablo 2 incelendiğinde Türkiye’nin medikal turizm konusunda son yıllarda pek de istenilen düzeyde olmadığı görülmektedir. Bu duruma sebep olan birçok neden sayılabilir ancak diğer ülkelerle rekabet edebilmek için sürekli yatırımın gerekli olduğu ve gelişimin sürdürülebilir olmasının çok değerli olduğu bilinen bir gerçektir (Türkoğlu ve Yılmaz, 2021: 26).

3. Sağlık Turizmi Destekleri

Türkiye’de sağlık turizminin stratejik planlaması ve tanıtımı Kalkınma Bakanlığı tarafından yürütülmekteyken konaklama ile ilgili yönetmeliklerin sorumluluğu Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yönlendirilmektedir. Sağlık hizmeti sunucularının eğitiminin yanı sıra hastanelerin, dispanserlerin ve diğer ilgili kurumların kuruluşu ve genel sağlık sisteminin kontrol ise Sağlık Bakanlığı tarafından yönetilmektedir (TURSAB, 2014: 3). Türkiye, Japonya, Yunanistan ve İran gibi ülkeler sağlık turizminin gelişimini desteklemek amacıyla ulusal düzeyde siyasi ve mali destek içeren stratejiler üretmektedirler (Lunt, Horsfall ve Hanefeld, 2016: 7). Bu destekler çeşitli amaçlar için ortaya konmaktadır. Bu kapsamda sağlık turizmi, 2015/8 yıl ve sayılı karar ile TURQUALITY çerçevesinde hizmet ihracatı olarak değerlendirilmiştir. Başlangıcı 2012 yılına dayanan hizmet ihracatı ile sağlık hizmetlerinin bu kapsama alınması sonrası birçok destek ve teşvik çalışması hayata geçirilmiştir. Ticaret Bakanlığı yayınladığı “Döviz Kazandırıcı Hizmet Ticaretinin Desteklenmesi Tebliği” ile sağlık turizmine yönelik destek faaliyetlerini hayata geçirmiştir. Bu tebliğe göre, sağlık turizmi şirketleri ile sağlık kuruluşları desteklerden yararlanabileceklerdir. Tebliğ ile pazara giriş, sağlık turistinin uçuş masrafları, yurtdışı reklam giderleri, yurt dışı toplantı giderleri, dijital pazarlama faaliyetleri, yurtdışı ofis açma ve uluslararası akredite gibi giderleri desteklenmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2019). Destek türleri ve oranlarını içeren Tablo 3’e göre sağlık kuruluşları ile sağlık turizm şirketleri bu desteklerden faydalanabilmektedir (Tengilimoğlu, 2021: 8–9).

Tablo 3: Türkiye Sağlık Turizmi Devlet Teşvikleri

Sağlık Turizmine Yönelik Teşvikler			
Desteğin Konusu	Faydalanıcılar	Teşvik Oranları	Teşvik Tutar Miktarı (\$)

Tescil ve Koruma desteği	SK,STF	50%	Yıllık; 50.000\$
Rapor ve Yurtdışı firma alımı	SK,STF	60%	Yıllık;200.000\$
Belgeleme Desteği	SK,STF	50%	Belge başına; 50.000\$
Pazarlama ve Tanıtım	SK,STF	60%	Yıllık; 400.000\$
Yurtdışı birimleri	SK,STF	60%	Yıllık; 120.000\$
Danışman	SK,STF	50%	Yıllık; 200.000\$
Komisyon	SK,STF	50%	Yıllık; 100.000\$
Tercümanlık	Sağlık Kurumları	50%	Çalışan Başına Yıllık; 25.000\$ Yabancı dil desteği; 50.000\$
Sağlık Turisti Yol Desteği	Sağlık Kurumları	50%	Hasta Başı; 1000\$
Yurt İçi Tanıtım ve Pazarlama	Sağlık Kurumları	50%	a)Yıllık;50.000\$ b) Yıllık; 100.000\$
<p>(*) "Bu Destekler ;2015/8 tarih sayılı Para-Kredi ve Koordinasyon Kurulu 'Döviz Kazandırıcı Hizmet Ticaretinin Desteklenmesi Hakkında Karar' esaslarına göre verilmektedir.</p> <p>""Sağlık Kuruluşları (SK)"</p> <p>"Sağlık Turizmi Firmaları (STF)"</p>			

Kaynak: (Tengilimoğlu, 2021: 8).

Sağlık kurumları ile sağlık turizmi şirketleri gerekli şartları sağladıkları takdirde Tablo 3'de yer alan desteklerden yararlanabilmektedir. Ancak sağlık turizmi alanına yönelik destekler bunlarla sınırlı olmamakla beraber son yıllarda bölgesel kalkınma hedefi ile oluşturulan Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı bünyesinde bulunan "Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğüne" bağlı Kalkınma Ajansları da birçok destek açıklamaktadır. Bu destekler son yıllarda sağlık turizmi potansiyelinin anlaşılması ile beraber alana yönelik olarak açılmaya başlanmıştır.

4. Yöntem

Araştırmada Kalkınma Ajanslarının sağlık turizmine yönelik hibe çağrılarını incelemek amacıyla, 2015–2022 yılları arasında yayınlanmış proje teklif çağrıları sistematik derleme yöntemi ile taranmıştır. Bu kapsamda öncelikle Google taraması yapılarak, kalkınma ajansı ve sağlık turizmi konusu taranmış daha sonra Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü internet adresi incelenerek Türkiye'de yer alan 26 ajansın kendi sitelerine erişim sağlanarak çağrı arşivleri incelenmiştir.

4.1.Araştırmaya Dahil Etme Kriterleri

Kalkınma Ajansları sağlık turizmi hibe çağrılarını konu proje teklif çağrılarını temel kaynaklar olarak belirlemiştir. Çağrılarının araştırmaya dahil olma kriterlerini şu şekildedir;

Tablo 4: Çağrılarını Dahil Etme ve Dışlama Ölçütleri

KABUL ETME KRİTERLERİ	DIŞLAMA KRİTERLERİ
2015 yılı ve sonrası yayınlanmış olması	2015 öncesi duyurulması
Sağlık Turizmi konusunu içermesi	Sağlık Turizmi konusunu içermemesi
Kalkınma Ajansları internet sitelerinde erişime açık olması	Kalkınma Ajansları internet sitelerinde erişime açık olmaması
Sağlık turizmi, alternatif turizm, medikal turizm, termal turizm anahtar kelimelerinden en az birini içermesi	Sağlık turizmi, alternatif turizm, medikal turizm, termal turizm anahtar kelimelerinden en az birini içermemesi
KA Proje teklif çağrıları	Makaleler, tezler, raporlar, Protokoller, pilot çalışmalar ve kongre bildirimleri

Tablo 4’de araştırmaya dahil edilen proje teklif çağrılarının dahil edilme ve dışlanma ölçütleri yer almaktadır. Bu kapsamda Kalkınma Ajansları tarafından, 2015 yılı ve sonrasında yayınlanmış, sağlık turizmi konusunu içeren, erişilebilir proje teklif çağrılarını araştırmaya dâhil edilirken aksi durumda yer alan çalışmalar, araştırma kapsamına alınmamıştır.

4.2.Literatür Taramasında Kullanılan "Anahtar Sözcükler"

Kalkınma ajansı, hibe çağrılarını, sağlık turizmi hibe, kalkınma ajansları ve sağlık turizmi, alternatif turizm, medikal turizm, termal turizm, spa turizmi, engelli ve yaşlı turizmi kelimeleri taramaya dahil edilmiştir.

Tablo 5: Taramada Kullanılan Anahtar Kelime İstatistikleri

Anahtar Kelime	Erişilen Çağrı Sayısı	Anahtar Kelimeyi İçeren Çağrı Sayısı
Sağlık Turizmi	5	19
Alternatif Turizm	4	13
Medikal Turizm	2	8
Termal ve Spa Turizmi	4	13
İleri Yaş veya Yaşlı Turizmi	2	5
Engelli Turizmi	1	5

Tablo 5’te kalkınma ajansları tarafından açılan hibe çağrılarının anahtar kelimelerle taranması sonucunda ortaya çıkan istatistik bilgileri yer almaktadır. Buna göre anahtar kelimeler çağrı arşivlerinde taranarak araştırmaya dahil edilecek toplamda 19 hibe çağrısına ulaşılmıştır. Çağrılarının tamamında sağlık turizmi kelimesi kullanılırken, konu ile alakalı en fazla alternatif turizm ile termal ve spa turizmi kelimeleri kullanılmıştır. En az destek konusu olan kelimeler ise engelli ve yaşlı turizmi olarak dikkat çekmektedir. Bu istatistik ilerde yapılması muhtemel proje çağrılarını hakkında proje yazmayı düşünen kurum ve kişilere ipucu olabilir.

5. Kalkınma Ajansları ve Sağlık Turizmi Hibe Çağrılarını

Devlet destekleri dışında, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığına bağlı Kalkınma Ajansları da sağlık turizmini destekleyici hibe programları açmaktadırlar. Örneğin, İstanbul Kalkınma Ajansı (İSTKA), 2015 yılında İstanbul’da sağlık turizmi gelişimine katkı sağlaması amacıyla 20 Milyon TL’lik bir hibe desteği açıklamışlardır. Proje ile sağlık turizmine yönelik faaliyet gösteren işletmelere maksimum 600 Bin TL’

destek sağlanmıştır (İSTKA, 2015a: 9). Bu örnek tüm desteklerden yalnızca birini ifade etmektedir. Birçok farklı kurum sağlık turizmine destek vermek ve Türkiye'nin bu alanda gelişimine destek olmak amacıyla teşvikler sunmaktadır.

2015 yılından itibaren Kalkınma Ajanslarının açtıkları hibe çağruları incelenmiştir. Bu çağrılarda sağlık turizmi, alternatif turizm, medikal turizm, yaşlı ve engelli turizmi, termal turizm ve Spa turizmine yönelik birçok proje çağrısı açıldığı görülmüştür. Türkiye'de bölgesel olarak gelişmek ve yerel potansiyellerin kullanımını arttırmak amacıyla ortaya çıkan bu hibe çağrılarının amacı Türkiye'de sağlık turizmi ve türevlerini geliştirerek diğer ülkelerle rekabet edebilecek düzeye getirmektir. Bu kapsamda Tablo 6'da, 2015 ile 2022 yılları arasında açılan hibe çağrılarının konusu, destek türü ve miktarı yer almaktadır.

Tablo 6: 2015-2022 Yılları Kalkınma Ajansları Sağlık Turizmi Hibe Çağruları ve Miktarı

Yıl	Kurum	Destek Konusu	Destek Türü	Destek Miktarı/ Oranı (min-max)
2015	İSTKA	Sağlık Turizm Merkezi İstanbul (Kâr amacı olmayan kurumlar)	Mali destek	15.000.000TL/ %25-90
2015	İSTKA	Sağlık Turizm Merkezi İstanbul (İşletmeler)	Mali destek	20.000.000TL/ %25-50
2015	BEBKA	Sağlık Turizminin Geliştirilmesi (Kar Amacı Güden Kuruluşlar)	Mali destek	3.000.000TL/ %25-50
2015	GEKA	Alternatif Turizm Mali Destek Programı	Mali destek	6.500.000TL/ %25-75
2015	ORAN	Kültür ve Turizm	Mali destek	6.000.000TL/ %25-75
2018	CKA	Turizmin Geliştirilmesi	Küçük Ölçekli Altyapı Programı	5.000.000TL/ %25-75
2018	DOĞAKA	Turizm Altyapısının Geliştirilmesi Küçük Ölçekli Altyapı	Mali destek	10.000.000TL/ %25-75
2018	GEKA	Kültür Turizminin Geliştirilmesi	Mali destek	30.000.000TL/ %25-50
2018	GMKA	Turizmin Geliştirilmesi	Mali destek	15.000.000TL/ %25-75
2018	MARKA	Turizmin Geliştirilmesi	Mali destek	5.000.000TL/ %25-50

Sağlık Turizmi ve Hibe Destekleri: Türkiye’de Kalkınma Ajansları
Health Tourism and Grant Supports: Development Agencies in Turkey

2019	BAKA	Fizibilite Desteği Programı	Fizibilite Desteği	1.500.000TL/ %25-100
2019	BAKA	Turizm Altyapısının Geliştirilmesi	Mali destek	12.000.000TL/ %25-75
2019	TRAKYAKA	Turizmin geliştirilmesi	Mali destek	6.000.000TL/ %25-75
2020	DOKA	Yeşil Yol Güzergâhındaki Kültür-Turizm ve Altyapı Yatırımlarının Desteklenmesi	Mali destek	5.000.000TL/ %25-75
2020	GEKA	Alternatif Turizm	Mali destek	10.000.000TL/ %10-50
2020	ZAFERKA	Turizm Altyapısının Geliştirilmesi	Mali Destek Programı	15.000.000TL/ %25-75
2021	ZAFERKA	Turizm Altyapısının İyileştirilmesi	Mali Destek Programı	25.000.000TL/ %25-75
2022	KUDAKA	Fizibilite Desteği	Fizibilite Desteği	2.000.000TL/ %25-100
2022	BEBKA	Kırsal Kalkınma	Mali Destek	15.000.000TL/ %25-75

Kaynak: (BAKA, 2019a: 9, 2019b: 10; BEBKA, 2015: 8, 2022: 9; CKA, 2018: 12; DOĞAKA, 2018: 8; DOKA, 2019: 18; GEKA, 2015: 9, 2018: 17, 2020: 10; GMKA, 2018: 9; İSTKA, 2015b: 11, 2015a: 8; KUDAKA, 2022: 9; MARKA, 2018: 7; ORAN, 2015: 9; ZAFERKA, 2020: 9, 2021: 12).

Tablo 6 incelendiğinde, özellikle turizm beldeleri olarak kabul edilebilecek illerin kalkınma ajanslarının, sağlık turizmi ve bileşenlerine yönelik hibe çağrıları açtığı görülmektedir. Mali, Fizibilite ve Altyapı destek programları çerçevesinde 2015 yılından bu yana toplamda 202 Milyon Türk Lirası çağrılar kapsamında sağlık turizmi ve benzeri projeler için gerekli şartları sağlayan başvuru kurumlarına ulaştırılmıştır. Açıklamak gerekir ki bu hibe miktarının tamamı “Sağlık Turizmi” için kullanılmamış olabilir. Çünkü her proje çağrısının öncelikleri ve farklı sektörler arası iş birliği misyonları vardır. Bu aşamada verilen destek miktarlarının minimum ve maksimum yüzdesi verilmiştir. Diğer taraftan hangi çağrıdan hangi kurum veya kuruluşların yararlandığı, ne kadar destek aldıkları, bunların ne kadarının sağlık turizmi adına kullanıldığı konusu araştırmanın devamı niteliğinde gelecekte yapılabilecek muhtemel çalışmalar için önemli verilerdir. Çalışmanın hedefi sağlık turizmi alanına yönelik açılmış çağrılarının incelenmesi olduğu için bahsi geçen diğer verilere ulaşılamamış bununla birlikte çoğu kurum da bu bilgileri gizli tutmayı tercih etmiştir. Araştırma kapsamında çağrılarının içeriğinde sağlık turizmi projelerine destek olmayı amaç edinen önceliklerin var olması, hibe çağrısının çalışmaya dahil edilmesini sağlamıştır.

Tablo 7: Kalkınma Ajansları Hibe Çağruları Öncelik ve Hedefler

Kurum / Kaynak	Desteğin Hedefi	Desteğin Öncelikleri
(İSTKA, 2015a)	İstanbul'da sağlık turizmi sektörünün gelişimine katkıda bulunmak ve bölgeyi bu alanda uluslararası bir cazibe merkezi haline getirmek.	Sağlık turizminde verilen hizmetlerin çeşitlendirilmesi ve sunum kalitelerinin iyileştirilmesi ayrıca sağlık turizmi sektöründe fiziki ve teknik altyapının iyileştirilmesi
(İSTKA, 2015b)	İstanbul'da sağlık turizmi sektörünün gelişimine katkıda bulunmak ve bölgeyi bu alanda uluslararası bir cazibe merkezi haline getirmek	Sağlık turizminde verilen hizmetlerin çeşitlendirilmesi ve sunum kalitelerinin iyileştirilmesi ayrıca sağlık turizmi sektöründe fiziki ve teknik altyapının iyileştirilmesi
(BEBKA, 2015)	Sağlık hizmetlerinin kalitesinin artırılarak, tanıtım faaliyetlerinin yaygınlaştırılması ile sağlık turizminin geliştirilmesi.	Bölgede sağlık turizmi sektörüne yönelik çalışan işletmelerin insan kaynaklarının ve kapasitelerinin geliştirilmesinin yanında işletmelerin teknik bilgi ve hizmet kalite düzeyinin yükseltilmesi ile tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin geliştirilmesi
(GEKA, 2015)	Güney Ege Bölgesi'nde alternatif turizmin yaygınlaştırılması ve geliştirilmesidir.	Termal turizm ve sağlık turizminin geliştirilmesi böylece alternatif turizmin yenilikçi yöntemlerle tanıtılmasının sağlanması
(ORAN, 2015)	Bölge turizmini tanıtarak ve markalaştırarak, geliştirerek, hizmet kalitesini artırarak ve turizm altyapısını geliştirerek bölgeyi turistik cazibe merkezi haline getirmek.	Bölgenin turizm imkânlarına erişimin artırılmasına yönelik yeni teknoloji ve uygulamaların geliştirilmesi, kullanılması ile hizmet kalitesinin artırılması ve markalaşmanın sağlanması
(CKA, 2018)	İnsan kaynakları ve kurumsal altyapının	Çukurova bölgesinde turizmin çeşitlendirilmesi ve

Sağlık Turizmi ve Hibe Destekleri: Türkiye’de Kalkınma Ajansları
Health Tourism and Grant Supports: Development Agencies in Turkey

	geliştirilmesini hedefleyen bütüncül altyapı projelerinin desteklenmesi	alternatif turizm türlerinde fiziki altyapı ve hizmetlerin geliştirilmesi
(DOĞAKA, 2018)	Bölgede turizmin ekonomik değerinin artırılması	Turizm sektöründe fiziksel, beşeri, teknik ve kurumsal altyapının iyileştirilmesi, turizmin çeşitlendirilmesi, alternatif turizm olanaklarının artırılması
(GEKA, 2018)	Güney Ege Bölgesi’nde kültür turizminin geliştirilerek, bölgeyi ziyaret eden turist sayısının ve geceleme sayısının artırılması	Sağlık Turizmi, Spor ve Kültür
(GMKA, 2018)	Termal turizm faaliyetlerinde destinasyonların geliştirilmesi ve pazarlama faaliyetlerinin artırılması	Termal turizm ve alternatif turizm faaliyetlerinin hizmet kalitelerinin artırılması
(MARKA, 2018)	Turizm sektöründe katma değeri yüksek hizmetlerin geliştirilmesine katkıda bulunarak bölgedeki turizm gelirlerinden alınan payın artırılması.	Sağlık turizmi altyapısının geliştirilmesi
(BAKA, 2019a)	Kalkınma ve bölgesel rekabet gücü için önemli fırsatlardan yararlanan, ekonomi bölge ekonomisine yönelik tehdit ve riskleri önleyen ve bölgedeki yenilikçilik ve girişimcilik kapasitesini artıran projelerin fizibilite çalışmalarına destek sağlamak.	Ekoturizmin geliştirilmesi amacıyla yapılan çalışmaların desteklenmesi
(BAKA, 2019b)	Turizm altyapısının güçlendirilmesi ile bölgede turizm faaliyetlerinin artırılması ve turizm gelirinin artırılmasıdır.	Alternatif turizm faaliyetlerine yönelik altyapı çalışmalarının desteklenmesi,

(DOKA, 2019)	Sürdürülebilir turizmin ortaya çıkarılmasının yanında bölgenin turistik çekim merkezi haline gelmesine katkıda bulunmak.	Spor turizmi, sağlık turizmi, inanç turizmi, ekolojik turizm, kış turizmi, kırsal turizmin desteklenmesi
(TRAKYAKA,2019)	Bölgede turizm gelirinin artırılması	Turizm altyapısının geliştirilmesi
(GEKA, 2020)	Alternatif turizm potansiyeli kullanılarak ziyaretçi sayısının artırılması	Termal turizm ve sağlık turizminin geliştirilmesi
(ZAFERKA, 2020)	Alternatif turizm altyapısının geliştirilerek tanınırlık ve katma değerinin iyileştirilmesi	Termal turizmin geliştirilmesi amacıyla sosyal etkinliklerin düzenlenmesi ve tesislerin hizmet kalitesi ile kapasitesinin artırılması
(ZAFERKA, 2021)	Alternatif turizm kapsamında altyapının iyileştirilerek elde edilen gelirin artırılması	Termal turizm altyapısının desteklenmesi ve turizme yönelik sosyal aktivite imkânlarının artırılması
(KUDAKA, 2022)	Bölgenin yenilik ve girişimcilik düzeyinin artırılmasına yönelik yatırımların fizibilite çalışmalarının desteklenmesi.	Kış, kültür, doğa, sağlık ve spor turizmi potansiyelinin artırılarak gelir artışı sağlamak
(BEBKA, 2022)	Kırsal alanlarda tarım ve sanayi iş birliğinin güçlendirilmesi ve ekonomik çeşitliliğin oluşturularak gelir artışına katkı sağlanmasıdır.	Kırsalda turizmin ve yöreye ait kültürün geliştirilmesi böylece genç istihdamına katkı sağlanması

Kaynak: (BAKA, 2019a: 9, 2019b: 10; BEBKA, 2015: 8, 2022: 9; CKA, 2018: 12; DOĞAKA, 2018: 8; DOKA, 2019: 18; GEKA, 2015: 9, 2018: 17, 2020: 10; GMKA, 2018: 9; İSTKA, 2015b: 11, 2015a: 8; KUDAKA, 2022: 9; MARKA, 2018: 7; ORAN, 2015: 9; ZAFERKA, 2020: 9, 2021: 12).

Tablo 7'de Kalkınma Ajanslarının sağlık turizmi veya alternatif turizm konularında hibe çağrılarını açmaları durumunda hangi önceliklendirmelerin dikkate alındığını ve çağrının amacını yansıtmaktadır. Hibe çağrılarını başvuru rehberleri incelendiğinde bölgesel olarak kalkınma amacıyla, fizibilite desteği, istihdam desteği, yeni teknoloji destekleri gibi sağlık turizmine ve dolayısıyla bölgeye değer katacak projeleri desteklemeyi hedeflemektedirler. Bu kapsamda gelecek yıllarda da Türkiye'de bu alana yönelik birçok proje çağrısının olacağını öngörmek yanlış olmayacaktır.

6. Sonuç

Uzun bekleme süreleri, yüksek tedavi maliyetleri ve kolay seyahat etme fırsatları dikkate alındığında, farklı bir ülkede sağlık hizmeti alma fikri birçok hasta için daha çekici hale gelmiştir. Bu durum ülkeler için döviz girdisi, tanınırlık, sağlık hizmetlerinin gelişimi ve diğer ülkelerle rekabet etmek açısından

anahtar bir alan olarak değerlendirilmektedir (Arellano, 2007: 196). Sağlık turizmi gelişimini desteklemek, yatırım yapmak, yatırımı teşvik etmek ve alana yönelik stratejiler geliştirmek ülke hükümetlerince önemli kabul edilmiş buna yönelik adımlar atılmıştır (Pehlivan, 2013: 417).

Türkiye, Japonya, Yunanistan ve İran gibi ülkeler sağlık turizminin gelişimini desteklemek amacıyla ulusal düzeyde siyasi ve mali destek içeren stratejiler üretmektedirler (Lunt vd., 2016: 7). Bu destekler çeşitli amaçlar için ortaya konmaktadır. Bu kapsamda sağlık turizmi, 2015/8 sayılı karar ile TURQUALITY çerçevesinde hizmet ihracatı olarak kabul edilmiştir. Başlangıcı 2012 yılına dayanan hizmet ihracatı ile sağlık hizmetlerinin bu kapsama alınması sonrası birçok destek ve teşvik çalışması hayata geçirilmiştir. Ticaret Bakanlığı yayınladığı “Döviz Kazandırıcı Hizmet Ticaretinin Desteklenmesi Tebliği” ile sağlık turizmine yönelik destek faaliyetlerini hayata geçirmiştir. Bu tebliğe göre, sağlık turizmi şirketleri ile sağlık kuruluşları desteklerden yararlanabileceklerdir. Tebliğ ile pazara giriş, sağlık turistinin uçuş masrafları, yurtdışı reklam giderleri, yurt dışı toplantı giderleri, dijital pazarlama faaliyetleri, yurtdışı ofis açma ve uluslararası akredite gibi giderleri desteklenmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2019).

Kalkınma ajansları, kuruluş amaçları gereği bölgeler arası farklılıkları en aza indirmek, bölgesel kalkınmayı sağlamak ve girişimciliği desteklemektedir. Bu kapsamda her yıl belli dönemlerde hibe çağrılarını açmaktadırlar. Sağlık turizmi potansiyeli olan bölgeler medikal turizm, termal turizm, yaşlı ve engelli turizmi gibi alanlara yatırımlar yapmak amacıyla Kalkınma Ajanslarının bu çağrılarını başvurmakta ve desteklenmektedir (Engin, 2011: 73; Pehlivan, 2013: 416; Resmi Gazete, 2006; Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2021).

Araştırmada, Kalkınma Ajanslarının sağlık turizmine yönelik yaptıkları hibe çağrılarını incelenmiş ve birçok destek verildiği görülmüştür. Bu durumun gelecek yıllarda da ülkeler arası rekabet, teknolojik gelişmeler, sağlık hizmetlerinde yaşanacak yenilikler ve diğer birçok durum sebebiyle devam edeceği düşünülmektedir. Kalkınma ajansları sağlık turizmine daha fazla destek verecek ve hem ekonomik hem de hizmet kalitesi olarak Türkiye pazardaki payını alacaktır. Araştırma kapsamında ulaşılan sonuçlar ile ileride sağlık turizmi ve bileşenlerine yönelik proje yapmayı düşünen kurumlar, akademisyenler ve girişimciler proje destek türleri, öncelikleri ve miktarı konusunda bir fikir sahibi olabileceklerdir. Böylece daha potansiyelli projeler hayata geçirilebilir ve Türkiye’nin hem diğer ülkelerle rekabetinde avantaj sağlaması hem de bölgesel olarak kalkınmanın sağlanması mümkün olacaktır.

Sonuç olarak ülkeler arası rekabeti sağlamak amacıyla Türkiye, sağlık turizmi gibi gelecekte daha fazla kazandıracak bir alana gerekli yatırımları yapmak, alana yönelik stratejiler geliştirmek durumundadır. Bu durum sağlık turizmi sektörüne yönelik olarak çalışan, sağlık kurumları, sağlık turizmi şirketleri, girişimcileri ve akademisyenlerin desteklenmeye devam edilecekleri düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Bu kapsamda sadece kalkınma ajanslarının değil, KOSGEB ve TÜBİTAK bünyesinde de sağlık turizmi daha çok desteklenmelidir. Kalkınma ajansları proje çağrılarında sağlık turizmini daha çok desteklemeli ve yatırımcıları sağlık turizmi noktasında özendirmelidir. Böylece sağlık turizminde söz sahibi ülkelerden biri olarak Türkiye diğer ülkelerle rekabet etme noktasında daha fazla avantaj sağlayabilir.

Kaynaklar

- Akalın, B. (2020). *Türk Sağlık Turizminde Fırsatlar ve Tehditler*. İstanbul: Hiperyayınevi.
- Al-Talabani, H., Kilic, H., Oztüren, A. ve Qasim, S. O. (2019). Advancing medical tourism in the United Arab Emirates: Toward a sustainable health care system. *Sustainability (Switzerland)*, 11(230).
- Arellano, A. B. R. de. (2007). Patients without Borders: The Emergence of Medical Tourism. *International Journal of Health Services*, 37(1), s.193–198.
- BAKA. (2019a). 2019 Yılı Fizibilite Desteği Programı.
- BAKA. (2019b). Turizm altyapısının geliştirilmesi mali destek programı 2019.
- BEBKA. (2015). Sağlık Turizminin Geliştirilmesi Mali Destek Programı Proje Teklif Çağrısı Başvuru

Rehberi.

- BEBKA. (2022). Kırsal Kalkınma Mali Destek Programı.
- CKA. (2018). Turizmin Geliştirilmesi Küçük Ölçekli Altyapı Programı.
- Cumhurbaşkanlığı. (2018). 30479 Sayılı; Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar İle Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi.
- Demirbaş, M. B. (2020). *Türkiye’de Medikal Turizmin Gelişimine Etki Eden Faktörlerin SWOT-AHP Yöntemiyle Tespit Edilmesine Yönelik Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Isparta.*
- DOĞAKA. (2018). Turizm Altyapısının Geliştirilmesi Küçük Ölçekli Altyapı Mali Destek Programı.
- DOKA. (2019). Yeşil Yol Güzergâhındaki Kültür - Turizm ve Altyapı Yatırımlarının Desteklenmesi Mali Destek Programı 2. Etap.
- Engin, C. (2011). Kalkınma Ajansları: Türkiye ve İngiltere Ülke Örnekleri. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(2), s. 65–77.
- GEKA. (2015). Alternatif Turizm Altyapısı Mali Destek Programı (Küçük Ölçekli Altyapı Projelerine Yönelik).
- GEKA. (2018). Spor ve Sağlık Turizmi Proje Teklif Çağrısı.
- GEKA. (2020). Alternatif Turizm Mali Destek Programı (Kar Amacı Güden İşletmelere Yönelik).
- GMKA. (2018). Turizmin Geliştirilmesi Mali Destek Programı.
- İSTKA. (2015a). Sağlık Turizm Merkezi İstanbul (İşletmeler).
- İSTKA. (2015b). Sağlık Turizm Merkezi İstanbul (Kar Amacı Gütmeyen Kuruluşlar).
- KUDAKA. (2022). Fizibilite Desteği Programı.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2013). Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planı 2007-2013.
- Lagendijk, A., Kayasu, S. ve Yasar, S. (2009). The role of Regional Development Agencies in Turkey: From implementing EU directives to supporting regional business communities? *European Urban and Regional Studies*, 16(4), s. 383–396.
- Lunt, N., Horsfall, D. ve Hanefeld, J. (2016). Medical tourism: A snapshot of evidence on treatment abroad. *Maturitas*, 88, s. 37–44.
- Malecki, E. J. ve Ramanath, R. (2002). Knowledge, Innovation and Economic Growth: The Theory and Practice of Learning Regions . Frans Boekema, Kevin Morgan, Silvia Bakkers, and Roel Rutten, eds.; Illegal Cities: Law and Urban Change in Developing Countries . Edesio Fernandes and Ann Varley, ed. *Urban Geography*, 23(2), s. 198–200.
- MARKA. (2018). Turizm Mali Destek Programı 2018 Yılı Proje Teklif Çağrısı Başvuru.
- MTI. (2020). Overall MTI Ranking. *Global Healthcare Resources and International Healthcare Resource Center*, 2020.
- ORAN. (2015). Kültür ve Turizm Mali Destek Programı.
- Pehlivan, P. (2013). Türkiye’de kalkınma ajanslarının yerel ekonomi üzerine etkileri: zafer kalkınma ajansı örneği. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), s. 412–438.
- Pekşen, F. (2021). Türkiye’de sunulan sağlık turizmi hizmetlerinde katma değer vergisi uygulaması. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 7(3), s. 203–213.
- Resmi Gazete. (2006). Bazı Düzey 2 Bölgelerinde Kalkınma Ajansları Kurulmasına Dair Karar (2006/10550).
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2021). *Kalkınma Ajansları 2020 Yılı Genel Faaliyet Raporu*.

- Tengilimoğlu, D. (2021). Sağlık Turizmi ve Devlet Teşvikleri. *Journal of Life Economics*, s. 1–10.
- Ticaret Bakanlığı. (2019). *Ticaret Bakanlığı Devlet Yardımları Rehberi*.
- Toktas, Y., Sevinç, H. ve Bozkurt, E. (2013). "The Evolution Of Regional Development Agencies: Turkey Case ". *Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica*, 2(15), s. 670–681.
- Türkoğlu, M. C. ve Yılmaz, F. K. (2021). Sağlık Politikası Analizi: Türkiye’de Covid-19 Pandemi Döneminde Uygulanan Sağlık Politikaları. *Toplumsal Politika Dergisi*, 2(1), s. 11–29.
- TURSAB. (2014). *TÜRSAB Sağlık Turizmi Raporu*. Ankara.
- TRAKYAKA. (2018). Turizmin Geliştirilmesi ve Çeşitlendirilmesi Mali Destek Programı
- Uygun, M. (2022). An evaluation of Turkey’s health tourism policies using a social network analysis approach. *International Journal of Health Planning and Management*, 37(2), s. 804–823.
- Wong, B. K. M. ve Sa’aid Hazley, S. A. (2020). The future of health tourism in the industrial revolution 4.0 era. *Journal of Tourism Futures*, 7(2), s. 267–272.
- ZAFERKA. (2020). Turizm Altyapısının Geliştirilmesi Mali Destek Programı.
- ZAFERKA. (2021). Turizm Altyapısının Geliştirilmesi Mali Destek Programı (Termal Turizm).